

The Role of the Qara'unas Group in Political and Military Interactions with the Timurid Government

Alireza Sarijloo*

Mohsen Bahramnejad**

Abstract

One of the groups present in the Timurid era was the Qara'unas. Before the Timurids, they played a major role in the political life of Chagatai Ulus, because of their courage and bravery. But, the important thing was that despite the group's inherent importance as a force in the military sphere and militarism, they were less appreciated in other areas. This study, using the primary and research sources and relying on the descriptive-analytical method and looking again at the events related to this group in the Timurid period, attempted to explain the role of Qara'unas in the political and military equations of Chagatai Ulus and examine the reason behind Timurid's special treatment towards this group. The main question of this research is: why did the political and military prestige of Qara'unas gradually decrease in the Timurid era? The findings showed that Timurids, taking into account the historical experience of the Mongols, the opposition and conflict of Qara'unas at the beginning of the government with the Timurids and the intentional or unintentional negligence of this group in some missions assigned to them by the Timurids, had considered an insignificant role for Qara'unas in the political life of Chagatai Ulus.

Introduction

By examining the historical sources of the Timurid period, in addition to getting acquainted with the political system that governs Chaghatai Ulus, one can also understand the role of the forces present in this ulus. The role played by the groups in Chaghatai Ulus is unpredictable. The Qarau'nas group was one of the groups that made a name for themselves at important historical moments in the region. Due to its proximity to other groups present in the territory of the Chaghatai's, this group became acquainted with the political system of this land and used it. Chaghatai Ulus' political system has always been based on unstable

---

* PhD Candidate, Department of Persian Language and Literature, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran.

** Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. (Corresponding Author)

alliances. With a more competitive rival than the current government claims, tribal leaders easily violated the pact and turned to someone who felt more powerful. According to historical sources, the Qarau'nas were warriors, brave and ruthless, whose characteristics made government claimants constantly strive to unite with such forces. Alliance with such a militant group was a haven for any claimant to the government. All of these factors also contributed to the fact that Qarau'nas played an important and prominent role in the political life of the Chaghatai and deserved independent research. The main subject of this research was the analysis of the role of this tribe in the political developments of the Timurid period.

Material & Methods

This article was a library and citation study. There has been no independent and comprehensive research done on the role of the Qara'unas tribe in the developments of this period of Iran's history. No research has been done specifically on the political and military efforts of this tribe in the military and political conflicts of the period. The present study aimed to analyze this role by examining the main sources and new research, especially the use of various documents, including orders, deeds, and historical correspondence.

Discussion of Results & Conclusions

The Qara'unas, a tribe mixed with Hindus and Mongols, had their roots in the Tamma. At that time, the Mongols played the role of border guards in the border areas and the garrisons. Due to the courage and bravery of the Qara'unas, the Mongols used them in their campaigns but never allowed themselves to be led. The main reason for not giving up on Qara'unas and the Mongols' special treatment was to prevent the growth and development of a sense of independence, desirability, and tribalism. Given his insight and historical experience, Timur not only continued the Mongol rule over Qara'unas but because Qara'unas was one of the most important groups opposed to Timur in the series of disputes over the rule of Chaghatai Ulus, he had good reasons to be afraid of Qara'unas. In delegating his powers and positions, Timur had made an important element such as loyalty the top priority of his government. With this in mind, it can be said that if the Qara'unas had shown more loyalty to Timur. Timur would have given them various positions, as well as giving the Apardis, who were considered a group of rulers, appropriate government positions. However, with their deliberate and inadvertent negligence, they caused a great deal of fear in the hearts of the Timurids to delegate important positions. Considering the role played by Qara'unas, the most important role that Qara'unas played during the Timurid period was the military role. Shahrukh and the rulers of the last Timurid period, thanks to Timur, also pursued the same political strategy of the past in dealing with Qara'unas, and they also used this group more in their campaigns.

Keywords

Qarau'nas, Aparidi, Neguderian, Timur, Chaghatai Ulus.

References

1. Aka, I. (2011). **Timurids**. Translated by Akbar Saboori, Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies.
2. Al-Maqdisi, A. (1982). **Asan al-Taqāsīm fī Marifat al-Aqālīm**. Translated by Alinaghi Mondavi. Tehran: Company of Iranian Authors and Translators.
3. Dekhoda, A. (1960). **Loghat Nameh**. Tehran: Printing house of Tehran University Press and Publishing Institute.
4. Gabriel, A. (2002). **Marco Polo in Iran**. Translated by Dr. Parviz Rajabi. Tehran: Asatir Publication.
5. Hafiz-i Abru, A. (2001). **Zubdat al-Tawarikh**. Corrected by Seyyed Kamal Haj Seyyed Javadi. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance Printing and Publishing Organization.
6. Haji Khalifa, M. (2005). **Translation of Taqwīm al-Tawārikh**. Corrected by Hashem Mohades. Tehran: Miras-i Maktoob Research Center.
7. Hamadani, R. (1994). **Jami' al-tawarikh**. To correct and refined by Mohammad Roshan & Mostafa Moosavi. Tehran: Alborz Publication.
8. Hoseini Torbati, A. (1963) **Tezukat-I Timurid**. Tehran: Asadi Bookstore.
9. Hosseini Khatoonabadi, A. (1973). **Vaghaye-al Senin Val A'avam**. Corrected by Muhammad Bagher Behboodi. Tehran: Islamiah Bookstore.
10. Karimi, A., & Sharifi, T. (2012). **Iraqid Qaraonas and Their Part in the Ilkanied Evolutions**. *Journal of Historical Researches*, 4(13), 95-112.
11. Khwandamir, Gh. (2001). **Tārīx-e- Habib al-Siyar**. Tehran: Khayam Printing.
12. Manz, B. (2010). **The Rise and Rule of Tamerlane**. Translated by Mansoor Sefat Gol. Tehran: Rasa Cultural Services Institute.
13. Mīr-Khvānd, M. (1854). **Rawzat al-Safā**. (n.p.).
14. Natanzi, M. (1964). **Montakab- al Tavāri**. Corrected by Parvin Estakhri. Tehran: Asatir Publication.
15. Polo, M. (1971). **Marco Polo Travelogue**. Translated by Habibullah Sahihi. Tehran: Book Translation and Publishing Company.
16. Saboori, A. (2013). **Encyclopaedia Islamica (vol. 21): Hossein, Taha-khangah**. Tehran: Encyclopaedia Islamica Center.
17. Samarqandī, A. (1993). **Matla-al Sa'dain wa Majma-al-Bahrain**. Corrected by Mohammad Shafi. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies.
18. Seyedi, S. M. (2002). **Encyclopaedia Islamica vol11: baba farj-e Tabrizi Barmavi**. Tehran: Encyclopaedia Islamica Center.

19. Seyfi-e-Heravi, S. (2002) **Decoration of Tārīx Nameh-e- Herat**. Tehran: Endowment Foundation of Dr. Mahmoud Afshar.
20. Shami, N. (1984). **Zafarnameh**. Introduction and Correction by Mohammad Ahmad Panahi. Tehran: Bamdad Publication.
21. Shirazi, Sh. (1959). **Tārīkh-i Waghāf**. Tehran: Ibn Sina library & Jafari Tabrizi library.
22. Tatva, Gh. (2003). **Tarikh-i Alfi**. Corrected by Gholamreza Tabatabai Majd, Tehran: Scientific and Cultural Publications.
23. Victor, Sh. (1969). *Marco Polo*. Translated by M.Mohammadloo Abasi. Tehran: Gutenberg Bookstore Publication.
24. Yazdi, Sh. (2008). **Zafarnameh**. Translated by Abdul Ghader Hashemi, corrected by Saeid Mir Mohammad Sadegh & Abdul Hossein Navai. Tehran: Library and Document Center of Iran Parliament.

فصل نامه پژوهش های تاریخی (نوع مقاله: پژوهشی)
معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه اصفهان
سال پنجاه و ششم، دوره جدید، سال دوازدهم
شماره اول (پیاپی ۴۵)، بهار ۱۳۹۹، صص ۵۹-۷۵
تاریخ وصول: ۱۳۹۸/۹/۲۴، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۴/۱۱
Doi: [10.22108/JHR.2020.120523.1891](https://doi.org/10.22108/JHR.2020.120523.1891)

نقش گروه قراواناس در تعاملات سیاسی و نظامی حکومت تیموریان

علیرضا ساریجلو* - محسن بهرام‌نژاد**

چکیده

قراواناس از گروه‌های حاضر در عصر تیموریان بودند. این گروه تلاش می‌کردند با ایفای نقش سیاسی و نظامی در معادلات حکومت وقت و پیشبرد اهداف تیموریان، در تاریخ آن دوران نامی برای خود دست‌وپا کنند. قراواناس‌ها به علت جنگاوری و شجاعتی که داشتند، همانند برخی قبایل اصلی ترک و مغول، پیش از تیموریان در حیات سیاسی الوس جغتای نقش پررنگی بازی می‌کردند. با این حال، مسئله مهم این بود که باوجود اهمیت ذاتی این گروه در حکم نیروی جنگی بالقوه، در عصر تیموریان کمتر به آنها توجه می‌شد.

در این جستار تلاش شده است با استفاده از منابع اصلی و پژوهشی و با تکیه بر روش توصیفی تحلیلی، با نگاهی دوباره به رویدادهای مرتبط با این گروه در دوره تیموریان، نقش قراواناس در معادلات سیاسی الوس جغتای تبیین شود؛ همچنین علت‌های برخورد ویژه تیموریان با این گروه بررسی شود. پرسش اصلی پژوهش این است: چرا در عصر تیموری، گروه قراواناس اعتبار سیاسی و نظامی خود را به تدریج از دست داد؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد در حیات سیاسی الوس جغتای، تیموریان برای قراواناس نقش کم‌اهمیتی در نظر گرفته بودند. علت واگذاری این نقش‌های کم‌اهمیت نیز از این قرار بود: ۱. تجربه تاریخی که از دوران مغولان وجود داشت؛ ۲. این مهم که قراواناس از مخالفان بزرگ تیمور در تشکیل حکومت بودند؛ ۳. کوتاهی‌های عمدی یا سهوی این گروه در برخی مأموریت‌هایی که به آنها واگذار می‌شد.

واژه‌های کلیدی: قراواناس، اپاردی، نگودریان، تیمور، شاهرخ، الوس جغتای.

* دانشجوی دکتری گروه تاریخ، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین، ایران aliirani1364@gmail.com

** دانشیار گروه تاریخ، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین، ایران (نویسنده مسؤول)

bahramnejad1345@yahoo.com

مقدمه

با بررسی منابع تاریخی دوره تیموری، علاوه بر آشنایی با نظام سیاسی حاکم بر الوس جغتای، به نقش نیروهای حاضر در این الوس نیز پی می‌بریم. چشم‌پوشی از نقشی که گروه‌های موجود در الوس جغتای ایفا می‌کردند، امکان‌پذیر نیست. گروه قراوناس هم از جمله گروه‌هایی بودند که در برهه‌های مهم تاریخی این خطه، نامی برای خود دست و پا کرده بودند. این گروه به علت مجاورت با سایر گروه‌های حاضر در قلمرو جغتایان، با نظام سیاسی این دیار آشنا شده بودند و آن را به کار می‌بستند.

نظام سیاسی الوس جغتای همواره بر اتحادهای ناپایدار استوار بود؛ به این صورت که با پیداشدن رقیبی سرآمدتر از مدعی حکومت فعلی، رهبران قبایل به راحتی پیمان بسته شده را نقض می‌کردند و به فردی روی می‌آوردند که احساس می‌کردند قدرتمندتر است. به شهادت منابع تاریخی، قراوناس‌ها افرادی جنگاور و شجاع و بی‌رحم بودند. همین ویژگی‌های آنها باعث می‌شد مدعیان حکومت، همواره برای متحدشدن با چنین نیروهایی بی‌وقفه تلاش کنند. برای هر مدعی حکومت، اتحاد با چنین گروه جنگاوری تکیه‌گاهی امن و پناهگاهی مستحکم بود.

همه این علت‌ها دست‌به‌دست هم می‌داد تا در حیات سیاسی جغتایان، قراوناس نقشی مهم و پررنگ داشته باشد و شایسته پژوهشی مستقل باشد. حال پژوهش حاضر درصدد است در گام نخست، نقش این گروه را در معادلات سیاسی و نظامی عصر تیموریان بررسی کند و در گام دوم، علت‌های توجه‌نداشتن تیموریان به این نیروها را واکاوی کند.

تیموریان از نیروی قراوناس تا حد ممکن استفاده کردند؛ ولی با این حال، آنها را کمتر در عرصه سیاسی الوس جغتای مشارکت و ارتقا دادند؛ حتی

رهبر این گروه را نیز حکام تیموری تعیین می‌کردند و همواره رهبرشان شخصی خارج از گروه خودشان بود. نداشتن اقبال و نوع برخورد تیموریان با این گروه مسئله اصلی این پژوهش است.

تیمور همواره با اثبات وفاداری فرد، او را ارتقا می‌داد؛ اما در برخورد با قراوناس‌ها که نیروهای نظامی مهمی در الوس جغتای بودند، کمتر این اتفاق افتاده است. از همین نکته درمی‌یابیم در واگذاری مناصب به افراد مشهور این گروه، فقط بحث اثبات وفاداری کافی نبوده است و تیمور معیارهای دیگری را نیز در نظر می‌گرفته است. به نظر می‌رسد تجربه و حافظه تاریخی تیموریان یکی از این معیارها بوده است.

پژوهش درباره قراوناس و نقش آنها در عرصه سیاسی تیموریان از این لحاظ مهم تلقی می‌شود که از جزئیات نقش نیروهای آزاد و فعالی همچون قراوناس، به رابطه تیموریان با جامعه‌ای که بر آن حکومت می‌کردند، پی می‌بریم. روی دیگر این‌گونه پژوهش‌ها، در تبیین رابطه خادم با مخدوم به پژوهشگر کمک می‌کند. محوریت منابع تاریخی حاکمیت است؛ چون مورخان برای حکام و به تشویق آنها تاریخ را می‌نگاشتند؛ اما پژوهش‌هایی از این دست، این امکان را فراهم می‌کنند که از بین منابع، رفتار خادمان را رصد کنیم. در این راستا، پژوهشگران داخلی و خارجی پژوهش‌های چندی انجام داده‌اند؛ ولی کمتر پژوهشی را مشاهده می‌کنیم که نقش گروه قراوناس را در حیات سیاسی قلمرو تیموریان بررسی کرده باشد.

در بخش پژوهش‌های خارجی، خانم منز (Manz) دو کتاب درباره تیموریان به رشته تحریر درآورده است: *برآمدن و فرمانروایی تیمور و ایران عصر تیموری*. در این دو کتاب نویسنده به قبایل درون الوس جغتای اشاره کرده است؛ ولی با توجه به

کریمی و توحید شریفی اشاره کرد. نخستین وجه تمایز این مقاله با پژوهش حاضر در آن است که مقطع تاریخی موضوع بحث هر دو مقاله متفاوت است و دومین تمایز در این است که درباره قرااوناس در عصر ایلخانی چند مقاله خارجی نگاشته شده است؛ اما درباره نقش این گروه در دوره تیموریان پژوهش درخور توجهی انجام نشده است.

با توضیحات بیان شده، پرسش اصلی این پژوهش از این قرار است: چرا در عصر تیموری، گروه قرااوناس اعتبار سیاسی و نظامی خود را به تدریج از دست داد؟

فرضیه پژوهش نیز این است: تیموریان با توجه به تجربه تاریخی مغولان و این مهم که قرااوناس از بزرگ ترین مخالفان تیمور در تشکیل حکومت بودند و همچنین، خطاهای عمدی یا سهوی این گروه در برخی مأموریت‌های تفویض شده، به تدریج از نقش و فعالیت‌های پررنگ آنها در ساختار سیاسی و نظامی الوس جغتای کاستند.

مختصری درباره تبارشناسی تاریخی قرااوناس

به طور قطع نمی توان گفت اصطلاح قرااوناس کی و چگونه به گروه‌های حاضر در قندوز و بغلان داده شده است؛ اما امر مسلم آن است که در فتوحات بیست ساله هلاکوخان، نماینده قآن بزرگ در ایران، آنها گروهی مستقل و شناخته شده بودند (منز، ۱۳۸۹: ۲۳۵).

مارکوپولو درباره چرایی نهادن نام قرااوناس به این نیروها این گونه می گوید: «چون از طرف مادر هندی و از طرف پدر تاتار می باشند» (پولو، ۱۳۶۳: ۴۷). علاوه بر اختلاف نظر درباره نام گذاری این نیروها، حتی در نحوه نوشتن قرااوناس و نحوه خطاب کردن آنها نیز بین مورخان وحدت رویه‌ای دیده نمی شود.

گسترده‌گی مطالب درباره عصر تیموریان، برای بررسی جزئیات نقش یک قبایل در عرصه سیاسی و نظامی الوس جغتای فرصتی نداشته است؛ چون رسالت موضوع کتاب‌ها با رسالت پژوهش پیش رو متفاوت بوده است. این نویسنده در بخش پیوست‌های کتاب خود، به قرااوناس نیز اشاره‌ای کلی کرده است؛ اما به صورت جزئی و به گونه‌ای که پژوهش پیش رو قصد دارد، نقش این گروه را در فضای سیاسی الوس جغتای بررسی نکرده است.

تمایز مهم دیگر این است که منزه در کتاب‌های خود، محور مباحث را حکام تیموری قرار داده و تمام مباحث، از جمله نقش قبایل و گروه‌ها را حول این افراد نگاشته است؛ در حالی که پژوهش حاضر محور خود را بر گروه قرااوناس قرار داده است و مسائل متفرقه را حول این گروه بررسی خواهد کرد.

پژوهشگر بنامی همچون ژان اوبین (Jean Aubin) مقاله‌ای با نام «قوم شناسی قرااوناس» نگاشته که در این پژوهش به آن استناد شده است. مقاله اوبین بیشتر در حوزه تبارشناسی تاریخی قرااوناس است که در این پژوهش نیز این موضوع به اختصار طرح خواهد شد.

به تازگی مقاله دیگری با نام «مغولان آسیای مرکزی و قرااوناس» به قلم پیتر جکسون (peter Jackson) چاپ شده است که این مقاله نیز بیشتر درباره وجه تسمیه واژه قرااوناس، زیستگاه قرااوناس، رابطه قرااوناس با جغتاییان و نحوه گسترش قلمرو قرااوناس در ماوراءالنهر است. پژوهش پیش رو همان گونه که از نامش پیداست، دوره ایلخانیان را شامل نمی‌شود و به علاوه، هدفی غیر از هدف مقاله جکسون را دنبال می‌کند.

با جست و جوی انجام شده، در پژوهش‌های داخلی صورت گرفته نیز باید به مقاله «قراوناس عراقی و نقش آنها در تحولات عصر ایلخانی» اثر علیرضا

مارکوپولو و سفرنامه او اشاره کرد. مارکوپولو از گروهی به نام قرااوناس نام می‌برد که پیوسته شهر کامادی و منطقه رودبار را غارت می‌کردند. اهالی شهر برای دفع خطر قرااوناس‌ها، مجبور بودند حصارهای دفاعی بلند و مستحکم ایجاد کنند (پولو، ۱۳۶۳: ۴۷). مارکوپولو اظهار می‌کند قرااوناس بسیار خون‌ریز و بی‌رحم بودند (ویکتور، ۱۳۴۸: ۱۴۶). او می‌گوید: «آنان مردان، اشیاء و حیوانات را غارت می‌کنند. پیرها را می‌کشند و جوان‌ها را مانند بردگان به فروش می‌رسانند» (پولو، ۱۳۶۳: ۴۷).

او درباره نحوه راهزنی قرااوناس نیز گفته‌های جالبی دارد: «این راهزنان وقتی می‌خواهند سرزمینی را غارت کنند، کاری جادویی که ریشه شیطانی دارد، انجام می‌دهند. آنها هوای روز را چنان تیره و تار می‌کنند که تنها از فاصله بسیار نزدیک می‌توان کسی یا چیزی را دید و با آن هوای تیره و تار مسافتی بالغ بر هفت روز راه را می‌پیمایند و از آنجایی که به آن سرزمین، خوب آشنا می‌باشند، در تاریکی هم در کنار یکدیگر اسب می‌تازند. به نحوی که دشتی را که تصمیم به غارتش گرفته‌اند، کاملاً می‌پوشانند و آنچه بیرون مانده باشد غارت می‌کنند» (پولو، ۱۳۶۳: ۴۷).

این گروه برای ایلخانان مشکلات متمادی به وجود آورده بودند؛ چون همواره به اعماق ایران یورش می‌بردند (Amitai, 2011: 4). در ادامه، مارکوپولو از پادشاه این گروه نام می‌برد که نگودار نام داشت. نگودر تاتارهایی را با خود به نقاط مرزی هندوستان برد که این «تاتارهای سفید با زن‌های سیاه‌هندی آمیختند و دورگه‌ها (کرئوناس) هستند که راهزنی و چپاول می‌کنند» (گابریل، ۱۳۸۱: ۲۴۸؛ پولو، ۱۳۶۳: ۴۷).

نظر مارکوپولو هنوز هم یکی از نظریه‌های پرتعداد بین پژوهشگران تاریخی است. براساس این نظریه، لشکرهای اعزامی مغولان به نواحی قندوز و

در جامع‌التواریخ، این گروه به‌صورت قراؤنا (همدانی، ۱۳۷۳: ۷۷۲/۱؛ ۱۱۰۹/۲ و ۱۱۳۶ و ۱۱۳۷ و ۱۲۱۱)، قراؤنه (همدانی، ۱۳۷۳: ۸۸/۱؛ ۱۰۹۰/۲ و ۱۱۰۹ و ۱۱۳۱ و ۱۱۳۷ و ۱۱۴۴ و ۱۱۴۵ و ۱۱۴۷ و ۱۲۲۲ و ۱۲۲۴ و ۱۲۲۵ و ۱۲۲۸ و ۱۲۲۹ و ۱۲۴۲ و ۱۲۴۹) و قراؤناس (همدانی، ۱۳۷۳: ۱۶۰/۱ و ۱۷۸ و ۱۹۵ و ۷۵۴؛ ۱۲۲۲/۲ و ۱۲۸۸) نامیده شده‌اند.

در تاریخ الفی از آنها به‌صورت قراناس (تتوی، ۱۳۸۲: ۶۸۰ تا ۶۸۹)، قراؤناس (تتوی، ۱۳۸۲: ۶۹۹/۶ و ۷۶۲ تا ۷۶۴) و قراؤنه (تتوی، ۱۳۸۲: ۶۰۸/۶ و ۶۸۰ و ۶۸۲) یاد شده است. در روضه الصفا، تاریخ و صاف و مطلع سعدین و مجمع بحرین به شکل قراؤناس آمده است (میرخواند، ۱۲۷۰: ۱۹ تا ۱۹؛ شیرازی، ۱۳۳۸: ۱۱۸/۱؛ سمرقندی، ۱۳۷۲: ۷۵ و ۷۷ و ۳۹۱ و ۳۹۴ و ۳۹۷ و ۳۹۸). در ظفرنامه قروناس ذکر شده است (یزدی، ۱۳۸۷: ۳۳۲/۱ و ۳۳۷ و ۳۳۹ و ۳۴۵ و ۳۴۹ و ۳۵۰ و ۳۵۴ و ۳۶۱ و ۳۶۹).

در تاریخ رشیدی نیز این گونه آمده است که: «در میان منقولان قبیله‌ای به نام قورانس بوده، اما این اسم در فهرست رشیدالدین قابل شناسایی نیست؛ در هر صورت گفته شده که قورانس بعدها در فارسی به قراوناس تغییر یافته که همان تلفظ میرزاحیدر می‌باشد» (میرزادوغلات، ۱۳۸۳: ۱۵۰).

در زبان ترکی، واژه قرا در اصل به معنی سیاه است؛ اما به تنهایی و در ترکیب، معانی مادی و نامادی فراوانی دارد؛ مانند تیره متضاد روشن، قراخانیان، مرکب، گله، تابعان (مردم عادی) و جاریه (همدانی، ۱۳۷۳: ۲۳۸۳/۳). در زبان مغولی، واژه معادل قرا قراؤن است که بی‌گمان از واژه قرای ترکی مشتق شده است (همدانی، ۱۳۷۳: ۲۳۸۴/۳).

در میان منابع خارجی دست‌اول نیز باید به

زنده بود، حسب ظاهر در این زمان همچنان مستقل از سالی و هلاکو و در تابعیت الوس جوجی بود (Aubin, 1977: 79-81).

در جامع التواریخ نیز در تعریف سپاه قراؤنه آمده است به علت نام یکی از فرماندهانشان، نگویدری نیز نامیده می شدند (همدانی، ۱۳۷۳: ۲۳۸۴/۳) نیروهای نگویدری بخشی از قرااوناس قندهار بودند (منز، ۱۳۸۹: ۴۸). پس از سالی نویان، پسرش الدونویان صاحب لشکر پدر شد. الدو دو پسر داشت: یکی بکتوت که امیر لشکر قراؤنه خراسان بود و دیگری دلتک که ملازم بکتوت بود (همدانی، ۱۳۷۳: ۸۸/۱).

«قرااوناس به طور سنتی به یک امیر وابسته بودند. امیری که گاه منصبش موروثی و گاه انتصابی بود» (منز، ۱۳۸۹: ۵۷)؛ اما با دقت در سابقه تاریخی قرااوناس درمی یابیم اینان در مقاطعی از تاریخ، تابع حکومت‌های بزرگ نبودند و بیشتر به صورت مزدور گذران زندگی می کردند؛ برای نمونه، این گروه در راه تسلط کرتیان بر خراسان رقیبی سرسخت بودند. همان طور که می دانیم، کرتیان سلسله امرایی بودند که بین سال‌های ۶۴۳ تا ۷۸۳ م/۱۲۴۶ تا ۱۳۸۲ م در خراسان استقلال داشتند (hope, 2016: 555). گزارشی از این رویارویی در شرق ایران، بین قرااوناس و کرتیان، موجود است (Bosworth, 2000: 41).

نمونه دیگر در جریان به قدرت رسیدن دواخان بود. دواخان از خان‌های جغتایی بود که در زمان او خان‌های جغتای شکوهمند و بااقتدار بودند. در سال ۶۸۱ ق/۱۲۸۳ م، قرااوناس‌ها به نحوی خودمختار و مستقل از حکومت مرکزی بودند که دواخان برای نیل به نیات خود، از این مزدوران نیروی قرااوناس سود می برد (lane, 2016: 4).

قرااوناس در بیشتر مواقع از امیری اطاعت می کردند که از خارج گروه‌شان انتخاب می شد. علت

بغلان که به تما مشهورند، در اثر آمیزش با بومیان این نواحی موجب ایجاد تیره دورگه هندی و مغولی شدند. در مناطق شرقی ایران از این تیره با نام قرااوناس یاد می شود. مارکوپولو درباره معنی قرااوناس می گوید: «قرااوناس یعنی مخلوط، دورگه» (پولو، ۱۳۶۳: ۴۷؛ آکا، ۱۳۹۰: ۷۷).

اگر این معنا را بپذیریم، درک می کنیم چرا منابع از به کار بردن لفظ قرااوناس خودداری می کردند؛ زیرا به نظر می رسد قرااوناس اصطلاحی توهین آمیز بود و مغولان از آن برای اشاره به جغتاییان استفاده می کردند (منز، ۱۳۸۹: ۲۳۶). در نگاه دقیق تر، مغولان شرق آسیا به مغولان غربی قرااوناس می گفتند که در واقع به معنای دورگه بود (Adshead, 1993: 104). شاید به همین علت، منابع تیموری از این گروه کمتر نام برده اند؛ هر چند که در تابعیت تیموریان بودند و تیموریان نیز همواره از حمایت آنها برخوردار بودند.

از این موضوع که بگذریم، باید گفت در قرن هفتم قمری/سیزدهم میلادی دو تومان، هر ده هزار نفر را یک تومان می گفتند، و برخی می گویند یک تومان (takagi, 2015: 83) از نیروهای مغولی، برای ایجاد ساخلو در نقاط مرزی هند و کشمیر، به این نواحی اعزام شدند (Aubin, 1969: 69-73) (Hirotooshi, 1977: 140-162؛ همدانی، ۱۳۷۳: ۸۷/۱). اینان همان لشکرهای تما بودند که حاکمان مغولی به این ناحیه فرستادند (ostrowski, 1998: 266).

در سال ۶۵۱ ق/۱۲۵۴ م منگکه (منگکه یا مونگک)، قآن مغولی، سالی نویان، پسر قرا منگتو او هه را که به اعتبار چشمگیری دست یافته بود، به قندوز و بغلان و حدود بدخشان فرستاد (همدانی، ۱۳۷۳: ۸۷/۱). منگکه به او دستور داد در خدمت هلاکوخان باشد (همدانی، ۱۳۷۳: ۸۸/۱). یکی از نیروهای فرمان بردار جوجی، پسر ارشد چنگیزخان، به نام نگویدری که هنوز

را شکست داد و «به ضبط مملکت تدبیر امور و نسق مصالح سلطنت و اسعاف حوایج جمهور به نوعی قیام نمود» (یزدی، ۱۳۸۷: ۲۴۹/۱ و ۲۵۰). این گونه بود که پای قراواناس‌ها به الوس جغتای باز شد و آنها در این وادی پرتلاطم نقش‌آفرینی کردند.

در سال ۷۶۱ق/۱۳۶۰م پس از قزغن، پسرش عبدالله جانشین او شد. مدتی از حکومت عبدالله نگذشته بود که بیان (بویان) قلی‌خان سلدوز او را کشت (شامی، ۱۳۶۳: ۱۵؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۲۵۹/۱). امیرحسین، نوۀ قزغن، امیر بعدی قراواناس بود (شامی، ۱۳۶۳: ۱۶). امیرحسین علاوه بر امیری بر قراواناس، سودای حکومت بر الوس را در سر می‌پروراند. تا اینکه در میان مدعیان حکومت بر الوس، مدعی جدیدی پیدا شد که تیمور نام داشت. تیمور در ابتدای کار به اندازه امیرحسین قراواناس قدرت نداشت؛ اما تقدیر تاریخی بر این استوار بود که تیمور عنان حکومت الوس جغتای را بر دوش کشد.

گروه‌بندی‌های درونی قراواناس

پیش از بررسی نقش قراواناس در عصر تیموریان، برای شناخت بهتر، باید گروه‌بندی‌های درونی آنها را بررسی کنیم؛ چون این گروه نیز، مثل سایر قبایل حاضر در الوس جغتای، شاخه‌های متعددی داشتند. در شناخت این گروه‌بندی‌ها مشکل اساسی این است که مرزبندی‌های داخل گروهی آنها شفاف نیست. همین مقوله، باعث اختلاف نظرهایی بین پژوهشگران تاریخی شده است. قراواناس در مجموع شامل سه گروه بودند: اپاردیان و بورولدای و نگودریان.

اپاردیان گویا با قراواناس رابطه‌ای گرم و صمیمی داشتند و به نظر می‌رسد یا از قراواناس بودند یا به این گروه بسیار نزدیک بودند. ارهنگ از مراکز اپاردیان بود که به سالی سرای، محل قشلاق امرای قراواناسی، نزدیک بود. به گفته یزدی، اپاردیان

این امر را باید در قوانین مغولان و ساختار لشکرهای تما جست وجو کرد. سپاهیان تما از ایلات و قبایل مختلفی انتخاب می‌شدند و به نظر می‌رسد علت این کار جلوگیری از تمرد و شورش‌های احتمالی، شکل نگرفتن حس استقلال طلبی و جلوگیری از ایجاد تعصب‌های قوم‌گرایانه بود. در سال ۷۱۲ق/۱۳۱۳م داوودخواجه، برادرزاده اسن بوقا، امیر قراواناس بود که به خراسان حمله کرد؛ اما از ایلخانان شکست سختی خورد (amitai & biran, 2005: 364).

تا سال ۷۲۰ق/۱۳۲۰م، بکتوت امیر قراواناس بود. پس از بکتوت، بورولدای امیر قراواناس بود. او امیری با قدرت و مطمئن و از قبيله اورونائوت بود (amitai & biran, 2005: 236).

قزغن امیر دیگری از قراواناس بود که در تاریخ از او یاد شده است. اطلاعاتی که از او داریم، بیشتر درباره رهبری او در الوس جغتای است (یزدی، ۱۳۸۷: ۲۴۹/۱ و ۲۵۰). «درباره اجداد قزغن اطلاعاتی در دست نیست» (منز، ۱۳۸۹: ۲۳۶). یزدی طایفه او را تبت یا بیعت ذکر کرده است (یزدی، ۱۳۸۷: ۲۴۹/۱). بنابراین معلوم می‌شود قزغن با سالی نویان یا فرزندانش هیچ نسبتی نداشته است. منز می‌افزاید: «احتمال دارد قزغن مقام خویش را نه از راه ارث بلکه از راه برگماری به دست آورده باشد» (منز، ۱۳۸۹: ۲۳۶).

همان گونه که منز نیز اشاره کرده است، پای قراواناس‌ها به ادعای حاکمیت بر الوس جغتای نیز کشیده شد. جریان آن این گونه بود که در سال ۷۳۳ق/۱۳۳۳م، قران سلطان خان بن یسون‌اغلن حاکم الوس جغتای شد. ظلم و تعدی او را یزدی در ظفرنامه خود وصف کرده است. قزغن با دیگر امرای الوس متحد شد و در سالی سرای که ولایتی از ایالت بدخشان بود (دهخدا، ۱۳۳۹، ذیل واژه سالی سرای)، مقابل قران سلطان صف‌آرایی کرد. قزغن، قران سلطان

رهبری از خویش داشتند» (منز، ۱۳۸۹: ۲۳۷). البته درباره این گروه بندی ملاحظاتی باید اعمال شود و آن اینکه در این گروه بندی هیچ قطعیتی وجود ندارد و منابع تاریخی نیز به روشنی در این باره اطلاعاتی به دست نمی‌دهند.

مشخصات جغرافیایی محل زندگی قرااوناس در

الوس جغتای

شکل ۱: نقشه جغرافیایی الوس جغتای و محل زندگی قرااوناس

وفادارترین حامیان قزغن و امیرحسین بودند (یزدی، ۱۳۸۷: ۲۵۲/۱ و ۲۶۱ و ۲۷۳ و ۳۰۸ و ۳۱۲ و ۳۱۳). بورولدای یک تومان بود که بورولدای آن را تشکیل داد. بورولدای امیر قرااوناس بود و در تابعیت ترمشیرین خان و قزغن بود (یزدی، ۱۳۸۷: ۲۵۸/۱؛ شامی، ۱۳۶۳: ۲۴).

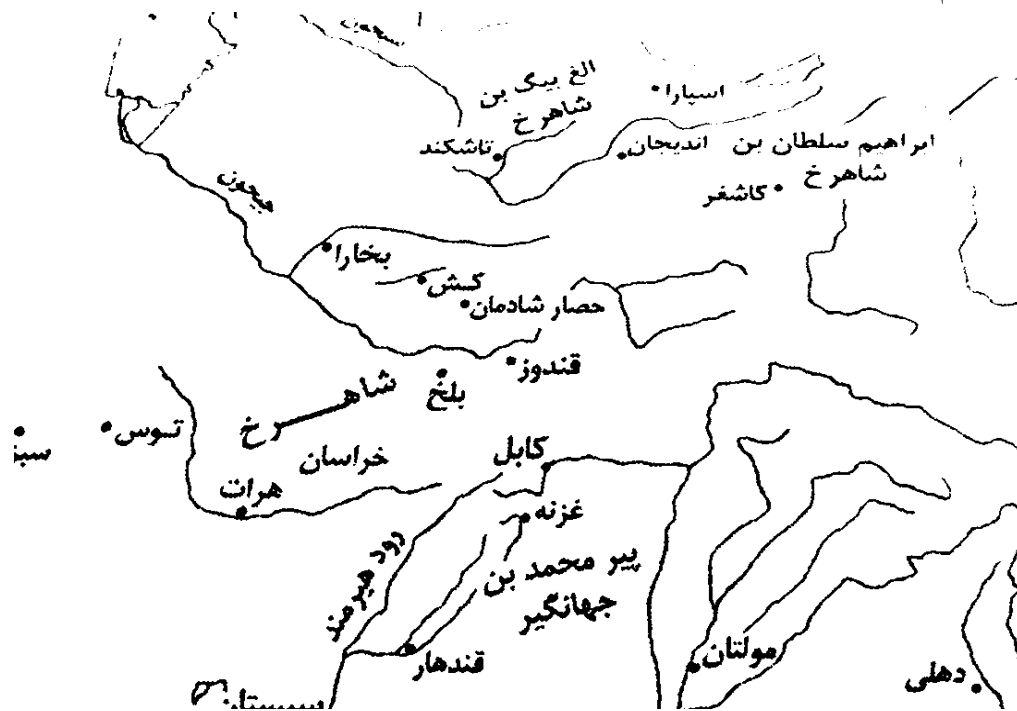
«مهم‌ترین گروه در میان نیروهای قرااوناس، نگودیاریان بودند. آنها را به طور سستی قرااوناس می‌خواندند؛ زیرا

مسافر در طول یک روز می‌پیماید (دهخدا، ۱۳۳۹: ذیل واژه مرحله).

بغلان از شمال با ارهنگ و سالی سرای، از جنوب با شیبرتو و از غرب با خلم و بلخ هم جوار بود. از طرف شرقی نیز به کوهستان منتهی می‌شد. قرااوناس با اقوام سلدوزیان و اپاردیان و ارلات ها همسایه بودند. به نظر می‌رسد همین همسایگی موجب شده است برخی احساس کنند اپاردیان و ارلات‌ها نیز جزء قرااوناس بوده‌اند؛ چون در منتخب‌التواریخ، از یکی از یاران امیرحسین به نام فرهاد قرااوناس یاد شده است؛ اما در

همان گونه که در نقشه مشاهده می‌کنیم، جایگاه قرااوناس در قندوز و بغلان بوده است. در قرن چهارم قمری/دهم میلادی، بغلان خود به بغلان پایین و بغلان بالا تقسیم می‌شد که هر دو در خراسان آن زمان بودند (مقدسی، ۱۳۶۱: ۴۴۱/۲). در مجموع، بغلان در ناحیه‌ای موسوم به طخارستان قرار داشت که شهری از شهرهای بلخ بود (مقدسی، ۱۳۶۱: ۴۳۰/۲). مقدسی فاصله میان بلخ تا بغلان را شش مرحله (منزل) نوشته است (مقدسی، ۱۳۶۱: ۵۰۷/۲). دهخدا مرحله یا منزل را مسافتی تعریف می‌کند که

ظفرنامه یزدی این نام به صورت فرهاد اپاردی ذکر شده است (نظری، ۱۳۸۳: ۱/۱۸۷؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۲/۱۸۰۴).

شکل ۲: نقشه جغرافیایی قندوز و بغلان.

قراووناس طلایه دار گروه بود، تارومار کرد (یزدی، ۱۳۸۷: ۳۴۹/۱؛ شامی، ۱۳۶۳: ۴۳).

این گروه چون زیر فرمان امیرحسین بودند، قدرت فراوانی داشتند. به همین علت، خودشان یکی از مدعیان بزرگ حکومت بر الوس جغتای بودند. اینان در به قدرت رسیدن تیمور هیچ نقشی نداشتند و حتی در به قدرت رسیدن او بزرگ‌ترین سد بودند (Adshead, 1993: 107). نبردهای پی‌درپی که آنها به

رهبری امیرحسین انجام دادند، مدرک مستحکمی برای این ادعاست (یزدی، ۱۳۸۷: ۳۵۳/۱ و ۳۵۷ و ۳۶۱ و ۳۶۴؛ شامی، ۱۳۶۳: ۴۴ و ۴۷ و ۵۰). پس از این جنگ‌ها، امیرحسین و تیمور باب مصالحه را باز کردند و با هم متحد شدند (یزدی، ۱۳۸۷: ۳۶۵/۱؛ شامی، ۱۳۶۳: ۵۳؛ تربتی حسینی، ۱۳۴۲: ۸۴؛ تتوی، ۱۳۸۲: ۷/۴۶۳۱). با این اتحاد، لشکر قراووناس در تابعیت تیمور و امیرحسین قرار گرفت و آنها فتوحاتی انجام دادند. در سال ۱۳۶۹/۷۷۰م باز بین تیمور و

درباره قندوز نیز، محمدحسن خان اعتمادالسلطنه در مرآةالبلدان می‌نویسد: «از بلخ به طرف بالای جیحون در سمت شرقی شهر مزبور ناحیه قندوز است و بالاتر از قندوز باز در طرف مشرق، بدخشان است. اگرچه برخی ناحیه بدخشان را جزء ناحیه قندوز فرض کرده اند» (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۸: ۴/۲۳۴۴).

قراووناس در زمان تیمور

الف. نقش قراووناس در به قدرت رسیدن تیمور
نخستین رویدادی که از قراووناس در منابع تاریخی می‌توان سراغ گرفت، به شکست این گروه از تیمور مربوط است. در این نبرد قراووناس‌ها در رکاب امیرحسین بودند (شامی، ۱۳۶۳: ۳۸؛ تربتی حسینی، ۱۳۴۲: ۸؛ Lee, 2017: 67). در جریان درگیری تیمور و امیرحسین، قراووناس در بخارا منتظر فرمان امیرحسین بودند که تیمور پیش دستی کرد و به جانب بخارا شتافت؛ سپس لشکر قراووناس را که امیرخیلیل

۱۳۸۷: ۲/ ۱۸۰۷). منظور از جته «سین‌کیانگ یا ترکستان شرقی چین است» (یزدی، ۱۳۸۷: ۲/ ۱۸۴۰). این دو در ابتدا، عادلشاه جلایر را که از فرمان‌های تیمور سرپیچی کرده بود و در آق سوماق پنهان شده بود، گرفتند و به یاساق (شریعت مغولان را گویند) (دهخدا، ۱۳۳۹: ذیل واژه یاساق) رساندند. در ادامه مأموریت، برات خواجه کوکلتاش و یارانش قمرالدین را در بیابان قراتو گرفتار کردند و از این مأموریت سربلند بیرون آمدند (یزدی، ۱۳۸۷: ۱/ ۴۵۹).

نام برات خواجه بار دیگر در یاری رساندن به تیمور، در جریان لشکرکشی‌دن توقماق به ماوراءالنهر مطرح است. گویا لشکر سمرقند در اختیار برات خواجه کوکلتاش بود که او نیز به عمرشیخ، پسر تیمور (یزدی، ۱۳۸۷: ۲/ ۱۸۰۲)، پیوست (نطنزی، ۱۳۸۳: ۲۵۴). برات خواجه از امرای لشکر تیمور بود؛ چون نطنزی این گونه بیان کرده است که لشکر سمرقند در اختیار برات‌خواجه بود (میرخواند، ۱۲۷۰: ۳۱).

به نظر می‌رسد برای تیمور، حتی تحمل ذره‌ای شکست بسیار سخت می‌نمود؛ به گونه‌ای که در جریان جنگ جوکلک که با توقتمش خان روی داد، گویا ابتدا غلبه با لشکر توقتمش بود و تیمور که از این حادثه بسیار خشمگین شده بود، برات‌خواجه قرااوناس را به اهمال‌کاری در این نبرد متهم کرد؛ پس او را به سختی مجازات کرد. یزدی در این باره می‌نویسد برات‌خواجه کوکلتاش را به امر تیمور «گرفته و ریش تراشیده، مؤاخذه عظیم کردند و گوناب و سفیداب کرده، معجر (روسری) پوشانیدند» (یزدی، ۱۳۸۷: ۱/ ۵۹۹؛ شامی، ۱۳۶۳: ۱۰۷؛ تتوی، ۱۳۸۲: ۷/ ۷۸۱؛ میرخواند، ۱۲۷۰: ۵۰؛ سمرقندی، ۱۳۷۲: ۱/ ۶۰۳).

در سال ۱۳۹۴/ق ۱۳۹۲م، تیمور تصمیم گرفت ولایت ایالت زابلستان را به نوه اش، پیرمحمد جهانگیر، تفویض کند. او به همراه پیرمحمد، امرایی را در مقام مشاوران

امیرحسین اختلاف به وجود آمد (یزدی، ۱۳۸۷: ۳۸۳/۱؛ شامی، ۱۳۶۳: ۵۶). پس از یک سال، این اختلاف در سال ۱۳۷۱/ق ۱۳۷۰م در نهایت به کشته شدن امیرحسین منجر شد (حسینی تربتی، ۱۳۴۲: ۱۰۸ تا ۱۱۰؛ تتوی، ۱۳۸۲: ۷/ ۶۹۲؛ Jackson, 2018: 99).

در منابع تیموری، نکته‌ای جالب به وضوح به چشم می‌خورد و آن این مطلب است که پیش از اتحاد امیرحسین و تیمور، مورخان به راحتی لفظ قرااوناس را برای لشکریان امیرحسین به کار می‌بردند که در مقابل تیمور قرار گرفته بودند؛ اما به محض اینکه تیمور و امیرحسین متحد شدند، هرگز اصطلاح قرااوناس را خطاب به لشکریان امیرحسین نمی‌بینیم. به نظر می‌رسد ممکن است این مهم به آن علت باشد که اصطلاح قرااوناس برای تخریب و تمسخر استفاده می‌شده است. به هر روی، با بررسی منابع، به نظر می‌رسد قرااوناس در شکست دادن دشمنان تیمور و به تخت نشستن او هیچ نقشی نداشتند؛ چون خود آنها از رقبای بزرگ و قدرتمند تیمور برای حکومت بر الوس جغتای بودند.

ب. نقش قرااوناس در حکمرانی تیمور

در طول حکمرانی تیمور، به نخستین نامی که از قرااوناس برمی‌خوریم، شخصی به نام برات‌خواجه کوکلتاش است که از امرای قرااوناس بود و با تیمور بیعت کرده بود. در چند رویداد تاریخی به وضوح نام این امیر آمده است؛ اما نکته‌ای که درباره برات‌خواجه کوکلتاش باید در نظر داشت، این است که خدمت او به تیمور فرازونشیب‌هایی داشت؛ بنابراین این امکان وجود ندارد که به راحتی بگوییم او به تیمور وفادار بود یا خیر. در اینجا بهتر است نقش‌های برات‌خواجه را یک‌به‌یک کنکاش کنیم. تیمور برات‌خواجه کوکلتاش و ایلچی بوغا را برای مجازات قمرالدین «از طایفه دوغلات و از حکام جته» فرستاد (یزدی،

نظامی و سیاسی تعیین کرد که یکی از این امرا برات خواجه کولکلتاش بود (یزدی، ۱۳۸۷: ۶۷۹/۱). بار دیگر در جریان جنگ تیمور با سارق محمد ترکمان، نام برات خواجه کولکلتاش به چشم می خورد. منابع تاریخی از او در این نبرد به نیکی یاد کرده‌اند: «برات خواجه کولکلتاش در آن پرخاش کوشش‌های بهادرانه نمود و از ممرهای تنگ به کوه برآمده، جنگ دلاورانه می کرد، تا از شست تقدیر تیری به او رسیده و کمان حیاتش را زه بقا بگسیخت» (یزدی، ۱۳۸۷: ۷۲۵/۱ و ۷۲۶؛ شامی، ۱۳۶۳: ۱۳۷؛ میخواند، ۱۲۷۰: ۶۷؛ سمرقندی، ۱۳۷۲: ۶۷۳/۱).

با وجود شش جنگی قوی که بیشتر منابع مغولی و ایلخانی برای قرااوناس ذکر کرده‌اند، در زمان حکومت تیمور، دیگر سراغی از نام قرااوناس‌ها نداریم. به علت این امر پیش‌تر اشاره کردیم که اصطلاح قرااوناس به خودی خود اصطلاح توهین آمیزی بوده است (منز، ۱۳۸۹: ۲۳۶). پس از حکومت تیمور، قرااوناس‌ها در لشکر قندوز و بغلان حضور داشتند؛ اما به نظر می‌رسد مشکل اینجاست که همواره به قرااوناس‌ها به چشم نیروهای غیر قبیله‌ای و فقط نیروی جنگی می‌نگریستند. پس همچون گذشته، تیمور نیز مثل مغولان و ایلخانان برای آنها رهبری غیر از خودشان انتخاب می‌کرد. در بیان علت این رفتار تیمور، باید تجربه تاریخی مغولان و ایلخانان و تیزهوشی تیمور را مدنظر قرار داد. همان گونه که پیش‌تر اشاره کردیم، این سنتی سیاسی بود که مغولان رهبری قرااوناس را به علت‌های مختلف، از طرف حکومت مرکزی انتخاب می‌کردند (کریمی، ۱۳۹۱: ۹۸). برای مطالعه بیشتر درباره تیزهوشی تیمور در امر حکومت و نحوه مدیریت او به مقاله «امپراطوری تیموری» (Schubel, 2016) مراجعه کنید.

به نظر می‌رسد علت دیگر سیاست تیمور برای

ادامه دادن به روال سیاسی مغولان درباره قرااوناس را باید در سالیان پیشین و در نبردهای به حکومت رسیدن تیمور جست و جو کرد. قرااوناس همواره وفادارترین نیروهای بزرگ‌ترین رقیب و دشمن تیمور، یعنی امیرحسین، بودند. همین مسئله می‌تواند علت موجهی برای این امر باشد که تیمور این گروه را نپذیرفت. به هر حال تیمور در سال ۱۳۷۲ق/۱۳۷۱م، حکومت قندوز و بغلان را به سردار وفادار خود، جاکو برلاس، اعطا کرد (یزدی، ۱۳۸۷: ۴۲۴/۱). پس از درگذشت جاکو در سال ۱۳۸۵ق/۱۳۸۴م نیز حکومت قندوز و بغلان را به جهان‌شاه، پسر جاکو، سپرد (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۴۳۶/۳؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۵۴۵/۱).

طبیعی است اختیار لشکرهای قندوز و بغلان که بخش اعظم نیروی قرااوناس در این لشکرها حضور داشت، در دست جاکو و عقبابش بود؛ اما مشکل اساسی این است که در منابع تاریخی، فقط نام امرای نامدار آمده است و چون قرااوناس از خود رهبری نداشتند، نام آنها نیز کمتر در منابع آمده است. با این حال به نظر می‌رسد آنها در لشکرکشی‌های تیموریان نقش اساسی داشتند؛ چون هر جا نام جاکو و فرزندانش که فرمانروای قندوز و بغلان بودند، آمده است، لشکر قرااوناس نیز حضور داشتند و به پیشبرد اهداف سپاهیان تیمور کمک می‌کردند. چنانکه در بازه سیزده‌ساله امیری جاکو بر قندوز و بغلان، در جریان لشکرکشی تیمور به جانب اروس خان و لشکرکشی تیمور به مازندران و سیستان، قرااوناس در ضبط و نسق سمرقند حضور گسترده و مؤثری داشتند (یزدی، ۱۳۸۷: ۴۶۴/۱ و ۵۳۲؛ شامی، ۱۳۶۳: ۹۱).

زنده حشم یکی از امرای بنام اپاردی بود که جزئی از قرااوناس بودند. او سه بار علیه تیمور طغیان کرد که هر بار با شفاعت شخصی، تیمور از گناه او گذشت. نخستین سرپیچی او در سال ۱۳۷۱ق/۱۳۷۰م

شیخ ابواللیث سمرقندی اتفاق نمودند که در شکارگاه آن حضرت [تیمور] را به حيله بگیرند و با یکدیگر هم سوگند شدند. این سخن به عرض آن حضرت رسید. بعد از تحقیق بر ایشان گناه ثابت شد. امیرموسی به دولت خویشی مهدعلیا، سرای ملک‌خانم (امیرموسی خواهرزاده سرای ملک‌خانم بود) (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۴۲۱/۳) به جان خلاصی یافت و زنده حشم را بند کردند به سمرقند بردند. دیگر از زنده و مرده او کسی نشان نداد» (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۴۲۱/۳؛ تتوی، ۱۳۸۲: ۶۸۸/۷؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۴۲۰/۱ و ۴۲۱). به نظر می‌رسد رفتارهای امرای قرااوناسی، همچون زنده حشم، در شکل‌گیری ذهنیت منفی تیمور درباره قرااوناس مؤثر بوده است.

در زمان رهبری جهانشاه، پسر جاکو، نیز قرااوناس در سال ۷۸۸ق/۱۳۸۶م در لشکرکشی به ولایت شکی و دفع فساد قرامحمد ترکمان نقش آفرینی کردند (یزدی، ۱۳۸۷: ۵۳۲/۱ و ۵۶۷). در جریان لشکرکشی تیمور به خوارزم، جهانشاه با نیروهای بورولدای و اپاردی از قندوز رهسپار بلخ شدند. در بلخ، بورولدای یاغی شدند و از میانه راه برگشتند (شامی، ۱۳۶۳: ۱۱۰). چون در سال ۷۹۰ق/۱۳۸۸م گماشتگان تیمور به دنبال ایشان رفتند، جنید بورولدای و برادرش بایزید و علی اکبر یاغی شدند و شبیخون زدند؛ اما درنهایت، بورولدايان شکست خوردند و به کابل فرار کردند (یزدی، ۱۳۸۷: ۶۰۵/۱ تا ۶۰۷).

این تنها اطلاعاتی است که در منابع تاریخی، از بورولدای در این مقطع ثبت شده است. به نظر می‌رسد یکی از علت‌هایی که تیمور با قرااوناس‌ها با بی‌مهری رفتار می‌کرد، همین رفتارهای خطرناکی بود که انجام می‌دادند و این‌گونه وفاداری آنها نزد تیمور دچار خدشه می‌شد. تیمور فقط برای اشخاص و قبایلی احترام قائل بود که وفاداری‌شان همواره برای

بود که امیرموسی، از امرای قرااوناسی، زنده حشم را وسوسه کرده بود. در این نوبت، زنده حشم از رفتن به قوریلتایی که تیمور دعوتش کرده بود، سرباز زد و نمایندگان اعزامی تیمور را به قتل رساند. تیمور دیگر بار امیرتابان بهادر و خواجه یوسف را برای نصیحت نزد زنده حشم فرستاد که این دو را نیز زندانی کرد؛ پس خود تیمور به محاصره شبرغان اقدام کرد و زنده حشم امیرموسی را به تیمور داد و با وساطت اولجایتو اپاردی، به پابوسی تیمور آمد و تیمور از گناه او گذشت (تتوی، ۱۳۸۲: ۶۸۵/۷؛ خواندمیر، ۱۳۸۰: ۴۱۹/۳؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۴۰۹/۱ تا ۴۱۱؛ سمرقندی، ۱۳۸۳: ۴۵۰/۲ و ۴۵۱).

تعدد دوم زنده حشم نیز این‌گونه بود که به سال ۷۷۴ق/۱۳۷۳م «چون صاحبقران، زنده حشم را نوازش نمود و به شبرغان فرستاد، او بار دیگر سر از فرمان پیچیده با خانزاده ابوالمعالی [ترمذی] که آوازه انداخته بود که حضرت مصطفی و علی مرتضی، صلوات‌الله‌علیه‌واله را در خواب دیده‌ام و به حکم ایشان تقویت دین می‌کنم اتفاق نمود و دست به غارت و تاراج برآورد» (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۴۱۹/۳ و ۴۲۰). این بار جاکو زنده حشم را در حصار شبرغان محاصره کرد و سرانجام با وساطت جاکو، تیمور بار دیگر از تقصیر زنده حشم گذشت (یزدی، ۱۳۸۷: ۴۱۲/۱ تا ۴۱۴؛ تتوی، ۱۳۸۲: ۶۸۷/۷).

جریان طغیان سوم زنده حشم که در همان سال ۷۷۴ق/۱۳۷۳م رخ داد، از این قرار بود که زنده حشم و امیرموسی، به دستور تیمور، در پی کپک تیمور بودند که علیه تیمور شورش کرده بود؛ پس چون شورش او را دفع کردند «به وقت مراجعت، امیرموسی و زنده حشم با وجود آن همه مرحمت که در حق ایشان صادر شده بود، در مقام غدر شده با لشکر خضر یسوری و خانزاده ابوالمعالی و

او اثبات شده بود؛ برای نمونه، باید به اولجایتو اپاردی اشاره کرد که ابتدا مثل بیشتر اپاردیان در خدمت قزغن و امیرحسین بود؛ ولی با خدمات گوناگونی که به تیمور ارائه کرد، از امرا و مشاوران او شد (یزدی، ۱۳۸۷: ۱۷۶۱/۲)؛ همچنین باید از بایزید بورولدای، برادر جنید، نام برد که از وفاداران و قراولان سپاه تیمور بود (یزدی، ۱۳۸۷: ۱۷۶۳/۲).

با این حال قراواناس در لشکرکشی‌های زیر در لشکر تیمور حضور داشتند:

در سال ۱۳۸۹/ق۷۹۱م زیر پرچم جهانشاه، پسر جاکو، در حمله پنجم به مغولستان (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۲۰/۳؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۶۲۱/۱)؛ در سال ۱۳۹۱/ق۷۹۳م نبرد تیمور با قراولان (یزدی، ۱۳۸۷: ۶۵۸/۱)؛ لشکرکشی به گرجستان در سال ۱۳۹۴/ق۷۹۶م (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۴۳۹/۳؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۷۸۰/۱)؛ لشکرکشی به چرکس به سال ۱۳۹۵/ق۷۹۷م (تتوی، ۱۳۸۲: ۴۸۵۴/۷؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۸۱۸/۱)؛ حمله به سرای در سال ۱۳۹۶/ق۷۹۸م (یزدی، ۱۳۸۷: ۸۲۶)؛ فتح هندوستان در سال ۱۳۹۸/ق۸۰۰م (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۴۷۵/۳؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۸۸۱/۱)؛ در سرکوب مخالفان کابل به سال ۱۳۹۹/ق۸۰۱م (تتوی، ۱۳۸۲: ۴۸۷۰/۷؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۹۱۳/۱)؛ حمله به دهلی در سال ۱۳۹۹/ق۸۰۱م (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۴۷۴/۳؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۹۱۷/۱)؛ در فتح دهلی به سال ۱۳۹۹/ق۸۰۱م (تتوی، ۱۳۸۲: ۴۸۸۵/۷؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۹۳۵/۱)؛ در نبرد با جماعت گبران در دریای گنگ در سال ۱۳۹۹/ق۸۰۱م (شامی، ۱۳۶۳: ۲۱۶؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۹۴۷/۱)؛ فتح کوه سوالک به سال ۱۳۹۹/ق۸۰۱م (شامی، ۱۳۶۳: ۱۹۹؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۹۵۹/۱)؛ دفع خطر گرگین‌خان به سال ۱۴۰۰/ق۸۰۲م (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۴۸۶/۳؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۱۰۲۰/۲)؛ فتح سیواس و نواحی آن در سال ۱۴۰۱/ق۸۰۳م (یزدی، ۱۳۸۷: ۱۰۳۵/۲)؛ فتح حلب در

همان سال ۱۴۰۳/ق۸۰۳م (تتوی، ۱۳۸۲: ۴۹۱۵/۷؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۱۰۵۵/۲)؛ فتح دمشق در سال ۱۴۰۳/ق۸۰۳م (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۴۹۳/۳؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۱۰۷۵/۲)؛ فتح عکه به سال ۱۴۰۳/ق۸۰۳م (تتوی، ۱۳۸۲: ۴۹۲۲/۷؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۱۰۸۱/۲)؛ فتح قلعه النجق سال ۱۴۰۳/ق۸۰۳م (شامی، ۱۳۶۳: ۲۳۸؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۱۰۹۲/۲)؛ حمله به بغداد در سال ۱۴۰۲/ق۸۰۴م (شامی، ۱۳۶۳: ۲۴۵؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۱۰۹۲/۲)؛ فتح حله به سال ۱۴۰۲/ق۸۰۴م (شامی، ۱۳۶۳: ۲۴۵؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۱۱۱۵/۲)؛ فتح قلعه کماخ در سال ۱۴۰۲/ق۸۰۴م (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۵۰۶/۳؛ شامی، ۱۳۶۳: ۲۵۰؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۱۱۲۵/۲)؛ فتح ازمیر به سال ۱۴۰۳/ق۸۰۵م (تتوی، ۱۳۸۲: ۴۹۵۵/۷؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۱۱۷۱/۲)؛ فتح آماسیه در سال ۱۴۰۳/ق۸۰۵م (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۵۱۵/۳؛ یزدی، ۱۳۸۷: ۱۱۸۹/۲).

ملاحظه می‌کنیم که قراواناس‌ها در بعد نظامی، اگر نگوییم بیشتر از سایر قبایل، هم‌پای سایر قبایل در حکومت نقش مؤثری داشتند. آنها در ایجاد سیاست منسجم تیمور نیز بسیار بااهمیت بودند (Robinson, 2012: 112)؛ اما کارشکنی‌ها و سرپیچی‌هایی که در مقاطعی از آنها سر زد، باعث شد تیمور در برخورد و اعطای مناصب به قراواناس‌ها نهایت احتیاط را به کار گیرد. بودند معدود افرادی از گروه‌های مختلف قراواناس‌ها که رضایت تیمور را جلب کردند و به مناصب خطیری همچون مشاور نظامی، پیش‌قراول و امیر لشکر نائل آمدند؛ اما در مقایسه با سایر گروه‌های نزدیک تیمور، به ازای خدمات نظامی که ارائه کردند، از آنها تقدیر درخوری نشد.

نکته دیگر این است که اگر هم از خدمات قراواناس تقدیر درخوری شد، نصیب رهبرشان شد که به طور موروثی در اختیار جاکو و اعقابش بود که از قبيله برلاس بودند و رهبری غیر قبيله ای محسوب

بیشتر مواقع، مست بود و فریفته عده‌ای بدخواه شد و هوای قیام به سرش زد و سرانجام نیز در این قیام کشته شد (حافظ‌ابرو، ۱۳۸۰: ۳۸/۳؛ آکا، ۱۳۹۰: ۱۰۹).

همچنین در سال ۸۱۰ق/۱۴۰۸م خواجه علی پسر اولجایتوی اپاردی، حاکم سالی‌سرای، نوکران و پیشکش‌هایی خدمت خلیل سلطان، مدعی تاج و تخت در ماوراءالنهر، فرستاد و اظهار اطاعت کرد (حافظ‌ابرو، ۱۳۸۰: ۱۹۰/۳). این تمام اطلاعاتی است که درباره قراوناس یا امرای آنها در منابع وجود دارد و با اینکه امیر قراوناس، یعنی جهانشاه، در منطقه آذربایجان بود، هیچ نامی از قراوناس در این قیام دیده نمی‌شود.

قراوناس از حکمرانی شاهرخ تا پایان دوره تیموریان

با پایان‌یافتن دوره پانزده‌ساله کشمکش درون‌سلسله‌ای، شاهرخ فرزند چهارم تیمور بر سایر رقبا چیره شد. به نظر می‌رسد با سلطنت شاهرخ، در اوضاع قراوناس و گروه‌های درونی آن تغییرات چندانی حاصل نشد و به علت برقراری آرامش نسبی در سلطنت شاهرخ، نقش این گروه در عرصه سیاسی تیموریان کمرنگ‌تر از پیش شد. این بدان معنی است که علاوه بر اینکه شاهرخ کماکان رویه پدرش را در برخورد با قراوناس‌ها ادامه داد، حاکمیت آرامش در این دوره سبب کمترشدن نقش آنها در قلمرو تیموریان شد.

با این همه در سال ۸۱۰ق/۱۴۰۸م، شاهرخ عزم سیستان کرد و شاه محمود نگویدری هم جزو سپاهیان او بود (سمرقندی، ۱۳۸۳: ۸۹/۳؛ حافظ‌ابرو، ۱۳۸۰: ۲۵۹/۳)؛ همچنین سال ۸۱۷ق/۱۴۱۵م، شیخوی قراوناس در ظاهر سپاهان به اردوی شاهرخ رسید و حکایت کشته شدن امیرموسی و امیرمحمد تابان و امیرعلی قوچین به دست امیرک احمد را به عرض رسانید (حافظ‌ابرو، ۱۳۸۰: ۵۳۹/۳؛ سمرقندی، ۱۳۸۳: ۱۹۴/۳). به احتمال قوی، تنها این دو روایت تاریخی

می‌شدند. همین امر باعث می‌شود باوجود نقش مؤثر نظامی قراوناس در حکومت تیمور، از آنها و نظامیانشان کمتر نامی در منابع آمده باشد.

قراوناس در ستیزهای جانشینی تیمور

به علت نبودن روال مشخص و استواری برای جانشینی، با مرگ تیمور، مدعیان حکومت موجهی را آغاز کردند که به ستیزهای جانشینی مشهور است. در این برهه تاریخی، سه کانون اصلی برای مدعیان وجود داشت: ماوراءالنهر و خراسان و آذربایجان. متأسفانه به علت‌هایی نامعلوم، از فعالیت قراوناس و گروه‌های درونی آن همچون بورولدای و اپاردی در این زمان، اطلاعات بسیار اندکی وجود دارد. با بررسی‌های انجام‌گرفته، در منطقه ماوراءالنهر هیچ نامی از قراوناس در فعالیت‌های جانشینی وجود ندارد. در منطقه خراسان «تاریخ‌نگاری‌های هم‌زمان این دوران از قبیله اپاردی در این ناحیه سخن نمی‌گویند و به یاری منابع فرعی نیز نمی‌توان نشانی از آنان یافت» (منز، ۱۳۸۹: ۲۰۵).

در سال ۸۰۶ق/۱۴۰۴م، تیمور اختیار آذربایجان و استانبول و شام تا مصر را به نوه اش عمر، پسر میرانشاه، واگذار کرد و اشخاصی همچون جهانشاه جاکو و جنید بورولدای را نیز به سمت مشاور سیاسی و نظامی برای عمر انتخاب کرد (یزدی، ۱۳۸۷: ۱۲۳۵/۲؛ سمرقندی، ۱۳۸۳: ۱۰۰۱/۲). جهانشاه نقش لله (مربی) عمر را نیز برعهده داشت؛ اما به نظر می‌رسد به علت تعارض دیدگاه در مسائل مختلف، رفته رفته بین جهانشاه و عمر فاصله افتاد (منز، ۱۳۸۹: ۲۰۷؛ آکا، ۱۳۹۰: ۹۵).

زخم این اختلاف‌ها پس از مرگ تیمور سر باز کرد و جهانشاه علیه عمر قیام کرد. یادآوری می‌کنیم جهانشاه رهبر نیروهای قراوناس نیز بود و احتمال دارد در جریان قیام خود، از این گروه استفاده کرده باشد. حافظ‌ابرو در زبده‌التواریخ ذکر می‌کند جهانشاه همچون

۲۳۷/۴). لشکر هزاره و نگودری که همچنان در رهبری امیر ذوالنون بودند، در زیر پرچم بدیع الزمان میرزا، در تسخیر هرات و مرغاب نیز حضور داشتند (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۲۴۸/۴ و ۲۴۹).

در سال ۱۵۰۲/ق ۹۰۷ تا ۱۵۰۳/م میرزا عبدالرزاق، پسر الخ بیگ میرزا پسر سلطان ابوسعید میرزا (حسینی خاتون آبادی، ۱۳۵۲: ۴۴۴)، حاکم کابل بود که وضعیت کابل رو به وخامت گذاشت و محمد مقیم، پسر کوچک ذوالنون ارغون حاکم گرمسیر (حسینی خاتون آبادی، ۱۳۵۲: ۴۴۴)، با لشکر هزاره و نگودری متوجه کابل شد و کابل را فتح کرد (تتوی، ۱۳۸۲: ۵۴۵۲/۸). آخرین نامی که از قراوناس در واپسین ایام حکومت تیموریان در منابع می‌یابیم، به سال ۱۵۱۵/ق ۹۲۰ مربوط است که میرزا محمد زمان، پسر بدیع الزمان میرزا، در لشکرکشی‌هایی که داشت به قبایل نگودر حمله کرد و از این قبایل غنائمی گرفت (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۳۹۷/۴). به نظر می‌رسد قراوناس از دوره شاهرخ تا پایان دوره تیموریان از نقش نظامی فراتر نرفتند و نبود رهبری از جنس خودشان، در ارتباط بین قراوناس و حاکمیت مانعی بزرگ ایجاد می‌کرد. خطاهای چندی که از آنها در دوره‌های مختلف سر زد، از حافظه تاریخی حکام تیموری پاک نشد و همواره معیاری برای قضاوت تیموریان درباره این گروه بود.

نتیجه

قراوناس‌ها که مردمی آمیخته از هندوان و مغولان بودند، ریشه در لشکرهای تیمار داشتند. اینان زمان مغولان در نواحی مرزی و ساخلوها نقش مرزبانان را داشتند. با توجه به شجاعت و خوی جنگی قراوناس، مغولان از آنها در لشکرکشی‌های خود استفاده می‌کردند؛ ولی هیچ‌گاه اجازه ندادند رهبری از خودشان داشته باشند. علت اصلی میدان ندادن به قراوناس و برخورد ویژه مغولان، جلوگیری کردن از

است که درباره قراوناس از دوره شاهرخ در منابع تاریخی می‌یابیم. البته ذکر این نکته ضروری است که تا سال ۸۳۰/ق ۱۴۲۷م، همچنان فرزندان جاکو حاکم سرزمین‌های قراوناس بودند.

پس از شاهرخ حاکم مقتدری همچون او در عرصه سیاسی تیموریان پدیدار نشد. این دوره، دوره حکومت‌های متزلزل با عمر کوتاه بود. به نظر می‌رسد در این دوره نیز، اگر قراوناس اندک نقشی در عرصه سیاسی داشتند، فقط نظامی بود. براساس گزارش‌ها درمی‌یابیم که در سال ۸۶۰/ق ۱۴۵۶م، نگودریان در اطاعت تیموریان نبودند؛ چون قاصدی جانب ابوالقاسم بابر، فرزند بایسنقر میرزا و نواده شاهرخ تیموری (موسوی بجنوردی، ۱۳۸۱: ۲۶۷/۱۱) آمده و اظهار کرده بود: «ملک سلطان محمد که سردار ایل والوس نگودری است، انقیاد نموده در سلک بندگان درگاه جهان‌پناه منتظم است» (سمرقندی، ۱۳۸۳: ۷۷۱/۴).

در حکومت سلطان حسین بایقرا که از ۸۷۳ تا ۹۱۱/ق ۱۴۶۹ تا ۱۵۰۶/م حکومت کرد (حاجی خلیفه، ۱۳۸۴: ۴۵۸) و فرزندش بدیع الزمان میرزا، از قراوناس با نام «هزاره و نگودری» یاد شده است. سلطان حسین بایقرا در سال ۸۸۴/ق ۱۴۸۰م، امیر ذوالنون را والی ولایات غور و داور کرد. امیر ذوالنون نیز «متوجه آن ولایت شد و به سعی بسیار در سه چهار سال بعد از چند جنگ آن ولایت را متصرف شد و اقوام هزاره و نگودری او را تابع شدند» (تتوی، ۱۳۸۲: ۵۳۹۳/۸؛ خواندمیر، ۱۳۸۰: ۱۷۱/۴).

همچنین در جریان طغیان امیرولی در قلعه قندوز، امیر ذوالنون با لشکر هزاره و نگودری به یاری حسین بایقرا آمد (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۱۹۱/۴). بدیع الزمان میرزا با امیر ذوالنون متحد شد و علیه پدرش، حسین بایقرا، وارد عمل شدند. در این طغیان، نیروهای تابع امیر ذوالنون لشکر هزاره و نگودری بودند که در این اتحاد نقش پررنگی داشتند (خواندمیر، ۱۳۸۰:

رشد و نمو حس استقلال‌طلبی و قبیله‌گرایی بود. تیمور با عنایت به بصیرت و تجربه تاریخی خود، روال مغولان را در قبال قراوناس ادامه داد؛ حتی چون قراوناس از مهم‌ترین گروه‌های مخالف تیمور در سلسله نزاع‌های حاکمیت بر الوس جغتای بودند، علت‌های موجهی برای بی‌مهری به قراوناس داشت. به نظر می‌رسد تیمور در تفویض اختیارات و مناصب، عنصر مهمی همچون وفاداری را سرلوحه حکومت‌داری خود کرده بود. با عنایت به این مهم، می‌توان گفت اگر قراوناس‌ها صادقانه به تیمور خدمت می‌کردند، تیمور نیز مناصب مختلفی به آنها اعطا می‌کرد؛ همان‌گونه که به اپاردیان که گروهی از قراوناس‌ها محسوب می‌شدند، مناصب حکومتی درخوری اعطا کرد. اما قراوناس با خطاهای عمدی و سهوی که انجام دادند، برای تفویض مناصب مهم، واهمه‌ای شدید در دل تیموریان انداختند.

با توجه به بررسی که از نقش قراوناس انجام گرفت، بیشترین نقشی که قراوناس در طول دوره تیموریان ایفا کرد، نقش نظامی بود. شاه‌رخ و حکام دوره پایانی تیموریان نیز به تأسی از تیمور، کماکان روال سابق را در برخورد با قراوناس ادامه دادند و آنها نیز بیشتر در لشکرکشی‌های خود از این گروه استفاده می‌کردند.

کتابنامه

الف. کتاب‌های فارسی

۱. آکا، اسماعیل، (۱۳۹۰)، تیموریان، ترجمه اکبر صبوری، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۲. اعتمادالسلطنه، محمدحسن‌خان، (۱۳۶۸)، *مرآة البلدان*، تصحیح دکتر عبدالحسین نوائی و میرهاشم محدث، تهران: دانشگاه تهران.
۳. پولو، مارکو، (۱۳۶۳)، *سفرنامه مارکوپولو؛ ایلی*

میلیونه، ترجمه س. منصور سجادی و آنجلا دی جوانی رومانو، تهران: بوعلی.

۴. تتوی، قاضی احمد آصف‌خان قزوینی، (۱۳۸۲)، *تاریخ الفی*، به تصحیح غلامرضا طباطبایی مجد، تهران: علمی و فرهنگی.

۵. حاجی خلیفه، مصطفی‌بن عبدالله، (۱۳۸۴)، *ترجمه تقویم‌التواریخ؛ سالشمار وقایع مهم جهان از آغاز آفرینش تا سال ۱۰۱۵ هـ.ق*، مترجم ناشناخته، مصحح هاشم محدث، تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب.

۶. حافظ‌ابرو، عبدالله‌بن لطف‌الله، (۱۳۸۰)، *زبدة‌التواریخ*، تصحیح سیدکمال حاج‌سیدجوادی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

۷. حسینی تربتی، ابوطالب، (۱۳۴۲)، *نزوکات تیموری*، تهران: کتابفروشی اسدی.

۸. حسینی خاتون‌آبادی، عبدالحسین، (۱۳۵۲)، *وقایع‌السنین و الاعوام*، مصحح محمدباقر بهبودی، تهران: کتابفروشی اسلامیة.

۹. خواندمیر، غیاث‌الدین بن همادالدین، (۱۳۸۰)، *تاریخ حبیب‌السیر*، تهران: خیام.

۱۰. دهخدا، علی‌اکبر، (۱۳۳۹)، *لغتنامه*، تهران: دانشگاه تهران.

۱۱. سمرقندی، عبدالرزاق‌بن اسحاق، (۱۳۷۲)، *مطلع سعیدین و مجمع بحرین*، تصحیح محمد شفیع، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

۱۲. شامی، نظام‌الدین، (۱۳۶۳)، *ظفرنامه*، مقدمه و تصحیح محمداحمد پناهی، تهران: بامداد.

۱۳. شیرازی، شهاب‌الدین (شرف‌الدین) عبدالله، (۱۳۳۸)، *تاریخ و صاف*، تهران: کتابخانه ابن‌سینا و کتابخانه جعفری تبریزی.

۱۴. گابریل، آلفونس، (۱۳۸۱)، *مارکوپولو در ایران*، ترجمه دکتر پرویز رجبی، تهران: اساطیر.

۱۵. مقدسی، ابو عبدالله محمدبن احمد، (۱۳۶۱)،

ص ۹۵ تا ۱۱۲.

ج. منابع لاتین

27. Adshead, Samuel Adrian.M, (1993), *Central Asia in World History*, United Kingdom, London: Palgrave Macmillan.
28. Amitai, Reuven, (2011), *Mongols in the middle east*, The Encyclopedia of War, USA: Wiley-Blackwell.
29. Amitai, Reuven, Biran, Michal, (2005), *Mongols, Turks, and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World (Brill's Inner Asian Library)*, Boston: Brill.
30. Aubin, Jean, (1969), *L'Ethnogenèse des Qaraunas*, Paris, Klincksieck.
31. Bosworth, Clifford Edmund, (2000), "Sistan and its local histories", *Iranian studies*, Volume 33, Issue 1-2, pp.31-43.
32. Hirotoshi, Shimo, (1977), "The Qaraunas in the Historical Materials of the Ilkhanate", *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko (The Oriental Library)*, 35, PP.131-181.
33. Hope, Michael, (2016), "Some Notes on Revenge and Justice in the Mongol Empire and the Īl-Khānate of Iran", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 136, No. 3, pp.551-566.
34. Jackson, Peter, (2018), "The Mongols of Central Asia and the Qara'unas", *Iran-Journal of the British Institute of Persian Studies*, vol 56, no. 1, PP.91-103.
35. Lane, George, (2016), *Chaghadai Khanate*, The Encyclopedia of Empire, USA: Wiley-Blackwell.
36. Lee, Joo-yup, (2017), "The Political Vagabondage of the Chinggisid and Timurid Contenders to the Throne and Others in Post-Mongol Central Asia and the Qipchaq Steppe: A Comprehensive Study of Qazaqliq, or the Qazaq Way of Life", *Central Asiatic Journal*, Vol. 60, No. 1-2, Migration and Nation-Building in Central and Western Asia: Turkic Peoples and Their Neighbours (II), pp. 59-95.
37. Ostrowski, Donald, (1998), "The 'Tamma' and the Dual-Administrative Structure of the Mongol Empire", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 61, No. 2, pp. 262-277.
38. Robinson, David M, (2012), "Mongolian Migration and the Ming's Place in Eurasia", *Journal of Central Eurasian Studies*, Volume 3, pp. 109-129
39. Schubel, Nurten kilic, (2016), "Timurid Empire", The Encyclopedia of Empire, USA: Wiley-Blackwell.
40. Takagi, Sanae, (2015), "The Īngū in Iran under the Ilkhanate", *The Society for Near Eastern Studies in Japan (NIPPON ORIENTO*

- احسن‌التقاسیم فی معرفه‌الاقالیم، ترجمه دکتر علی‌نقی منزوی، تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان ایران.
۱۶. منز، بئاتریس فوربز، (۱۳۸۹)، برآمدن و فرمانروایی تیمور، مترجم منصور صفت‌گل، تهران: رسا.
  ۱۷. موسوی بجنوردی، محمدکاظم، (۱۳۸۱)، *دایره‌المعارف بزرگ اسلامی*، ج ۱۱: باب‌فراج تبریزی - برماوی، تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.
  ۱۸. -----، (۱۳۹۲)، *دایره‌المعارف بزرگ اسلامی* ج ۲۱: حسین، طه - خانقاه، تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.
  ۱۹. میرخواند، محمدبن خاوندشاه، (۱۲۷۰ ق)، *روضه‌الصفاء*، بی‌جا: بی‌نا.
  ۲۰. میرزادوغلات، محمد، (۱۳۸۳)، *تاریخ رشیدی*، مصحح عباسقلی غفاری فرد، تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب.
  ۲۱. خواندمیر، غیاث‌الدین بن همام‌الدین، (۱۳۸۰)، *تاریخ حبیب‌السیر*، تهران: خیام.
  ۲۲. نظنزی، معین‌الدین، (۱۳۸۳)، *منتخب‌التواریخ معینی*، تصحیح پروین استخری، تهران: اساطیر.
  ۲۳. ویکتور، ش، (۱۳۴۸)، *جهانگردی مارکوپولو*، ترجمه م. محمدلوی عباسی، تهران: کتابفروشی گوتنبرگ.
  ۲۴. همدانی، رشیدالدین فضل‌الله، (۱۳۷۳)، *جامع‌التواریخ*، به تصحیح و تحشیه محمد روشن و مصطفی موسوی، تهران: البرز.
  ۲۵. یزدی، شرف‌الدین، (۱۳۸۷)، *ظفرنامه*، ترجمه عبدالقادر هاشمی، تصحیح و تحقیق سعید میرمحمدصادق و عبدالحسین نوائی، تهران: کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- ### ب. مقاله
۲۶. کریمی، علیرضا و توحید شریفی، (۱۳۹۱)، «قراوناس عراقی و نقش آنها در تحولات عصر ایلخانی»، *پژوهش‌های تاریخی*، س ۴، ش ۱۳،

